

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การดำเนินการวิจัยเรื่องสัญลักษณ์ บทบาทหน้าที่ และคุณค่า ของพิธีกรรมการขอฝน ในเขตภาคเหนือตอนบนของไทยนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการวิจัย และเป็นกรอบแนวคิดเพื่อวิเคราะห์สัญลักษณ์ บทบาทหน้าที่ และคุณค่า ของพิธีกรรมการขอฝน ในเขตภาคเหนือตอนบนของไทย ดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎี

- 1) แนวคิดระบบความเชื่อในพิธีกรรมการขอฝน
- 2) แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสัญลักษณ์และความหมาย
- 3) แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับโครงสร้างและบทบาทหน้าที่
- 4) แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับคุณค่า

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3. กรอบแนวคิดในการวิจัย

แนวคิดระบบความเชื่อในพิธีกรรมการขอฝน

ตำนานการขอฝน (พงษ์จันทร์ คล้ายสุบรรณ์, ม.ป.ป. : 46-52) เขียนไว้ว่าพิธีกรรมขอฝนของไทยในอดีต ถือเป็นพระราชพิธีสำคัญ เพราะมีคนบางพวกเชื่อว่า ดิน ฟ้า อากาศ มักเป็นไปตามพระราชจริยาวัตรหรืออาการประพฤติดของพระเจ้าแผ่นดิน จึงมีเรื่องราวแต่โบราณกาลว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงทรมานพระองค์เพื่อให้ฝนตก ดังในคัมภีร์มหาวงศ์ พงสาวดารลังกา (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2503 : 540) ว่า

“พระเจ้าแผ่นดิน ลงบรรทมอยู่
ในลานพระเจดีย์ด้วยตั้งอธิษฐานว่า
ถ้าฝนไม่ตกลงมาขังลานพระเจดีย์
จนพระองค์ลอยขึ้น ก็จะไม่เสด็จลุกขึ้น”

พิธีกรรมขอฝนมีปรากฏหลักฐานทุกยุคสมัย ตั้งแต่กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา จนถึง กรุงรัตนโกสินทร์ ดังรายละเอียดในหนังสือ พระราชพิธี 12 เดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นวรรณคดีสโมสรในรัชกาลที่ 6 ยกย่องให้เป็นยอดของ ความเรียงเชิงอธิบาย ดังนี้

พิธีกรรมการขอฝนสมัยกรุงสุโขทัย

หนังสือตำรับทำพิธีจุฬาลักษณ์ หรือนางนพมาศ พระสนมเอกของพระร่วง กล่าวถึง พระราชพิธีครั้งกรุงสุโขทัยว่า เดือน 9 ทำพระราชพิธีพิธีพืชมงคลตั้งเกย 4 เกย หน้าเทวสถาน มี อ่างทองสัตตโลหะ 4 อ่าง ปลูกข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ปลูกถั่ว ปลูกงา ปลูกมะพร้าว และปลูกหญ้า แพรก หญ้าละมาน (ละมาน-ข้าวป่าชนิดหนึ่ง) ตามลำดับ วางไว้หน้าเกย

พราหมณาจารย์ทำพิธีบวงสรวงสังเวทพระเป็นเจ้า แล้วตั้งสัตยาธิษฐาน

“ขอฝนให้ตกชุกชุมทั่วทุกนิคมคามเขตขอบจักร์สีมากรุงพระมหานครสุโขทัย ราชธานีบุรีรัฐ ให้ชุ่มแช่ชาติสาธิตอันมีพรรณต่าง ๆ ซึ่งเป็นของเลี้ยงชีพประชาชนหาญ สมณ พราหมณาจารย์ทั่วทั้งแผ่นดิน จงบริบูรณ์ด้วยเมื่อดรวง ปราศจากด้วงแสน ด้วยอำนาจวิเศษสวาทก และพรพระสยาม

อนึ่งโสดอันว่าลดาชาติทั้งหลายมี ถั่ว งา เป็นต้น ของงบริบูรณ์ด้วยพืชผลให้สิ้นเหลือ จะได้เป็นเครื่องกระยาบวชบำบวงสรวง

อนึ่งเล่าพรรณรุกชาติต่าง ๆ มี ม่วง พรวัว เป็นต้น ของงบริบูรณ์ด้วยดอกดวงพวงผล จะได้เป็นอาหารแห่งหมู่มนุษย์นิกรทั้งผอง

ประการหนึ่งดิถีชาติต่างพรรณอันเขียวจึงดงามด้วยยอดและใบ มีหญ้าแพรกหญ้า ละมาน เป็นต้น สำหรับเป็นภักษาหาร ช้าง ม้า โค กระบือ ของงอกงามตามชายหนองคลอง น้ำไหล ด้วยอำนาจวิเศษสวาทกให้บริบูรณ์” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2003 : 542)

แล้วพราหมณ์นั่งขึ้นบนเกยละคน อ่านโองการประกาศ ไบกรงประกาศรูปผืนผ้าสีมอ จุณเมฆมิด ร่ายมนต์พืชมงคล บริกรรมพระเวทขอฝน วันละ 2 เวลา เช้าและเย็น จนครบ 3 วัน เป็นอันเสร็จพิธีขอฝนตามตำรับไตรเพทของพราหมณ์

พิธีกรรมขอฝนสมัยกรุงศรีอยุธยา

สมัยกรุงศรีอยุธยา แม้ในกฎหมายเตียรบาลจะมีได้กล่าวถึงพระราชพิธีพืชมงคลขอ ฝน แต่ในตำราพราหมณ์มีว่า “เดือนเก้า พระราชพิธีพืชมงคล มหาเมฆนุชา”

ในจดหมายเหตุ ทำให้การขวนหลวงหาวัด หรือเจ้าฟ้าอุทุมพร กล่าวว่า “ถ้าฝนไม่ตก ให้ เอาคำโองการออกอ่าน ฝนก็ตก”

“คำโองการ” ที่กล่าวถึงนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ด้วยมีความเชื่อเรื่องฤกษ์ชัยไพรมาก่อนหน้านั้นแล้ว การพระราชพิธีพืชมงคล จะเริ่มเมื่อเวลาบ่าย 3 โมง พราหมณ์เชิญรูปฤกษ์โดยโกฏนึ่ง 1 รูป ยืน 2 รูป มาตั้งที่แท่นกลางแจ้ง หน้าหอพระราชพิธีเก่าในพระราชวัง มีกระบะเครื่องบูชา รูปเทียน ข้าวตอกดอกไม้ อย่างบริวารกฐิน ขุนหมื่นพราหมณ์อ่านเทพชุมนุมจบหนึ่ง เป่าสังข์ 2 คน อ่านโองการและเป่าสังข์วันละ 3 จบ ทุกวัน รูปพระฤกษ์นั้นตั้งกร้านแดดกร้านฝนไว้ตลอดกาล พระราชพิธีคำโองการเทพชุมนุมนั้น ก่อนข้างยี่ดียว และไม่เป็นสาระเรื่องราว ภายหลังจึงเลิกไป

อนึ่ง ในพระราชพงสาวดารกรุงเก่า มีกล่าวถึงปีที่ “ฝนแล้ง ข้าวแพง” อยู่หลายครั้ง สันนิษฐานว่า น่าจะมีพระราชพิธีพืชมงคลขอฝนในบางปีที่ฝนแล้ง

พิธีกรรมขอฝนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พิธีขอฝนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีทั้งพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ พิธีสงฆ์นั้นคงจะเกิดขึ้นภายหลัง ส่วนพิธีพราหมณ์ก็ไม่เหมือนกับสมัยกรุงสุโขทัย พิธีทั้งสองอย่างทำพร้อมกัน แต่พิธีพราหมณ์แยกไปทำต่างหาก โดยออกไปตั้งโรงพิธีที่ทุ่งสัมบ่อ ยปลูกเกยที่หน้าโรงพิธี ขุดสระมีรูปเทวดา นาค และปลา เหมือนสระที่สนามหลวง แล้วปั้นเมฆ 2 รูป ชายและหญิง

วันแรกตั้งพระราชพิธี มีการแห่พระผู้เป็นเจ้า ได้แก่ เทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหมธาดา และพระมหาพินเนศวร ไปยังโรงพิธี เพลาเข้าพระมหาราชครูขึ้นบนเกยอ่านพระเวท และโบกธงผ้าขาว ร่ายยันต์พืชมงคล 3 ครั้ง พราหมณ์โหรตาราย 8 คน นั่งล้อมเทวรูป สวดคาถา ชักประจำ ตั้งแต่เช้าถึงเพลช่วงหนึ่ง และจากบ่ายจนถึงแดดร่ม พระมหาราชครูขึ้นเกยโบกธงอีกครั้งหนึ่ง สวดคาถา ชักประจำ จะเปลี่ยนไปตามวัน จนครบทั้ง 7 วัน เป็นอันเสร็จพิธี แล้วแห่พระผู้เป็นเจ้ากลับเทวสถาน

พิธีกรรมขอฝนในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ที่ปรากฏการจัดพิธีกรรมขอฝนอยู่ในปัจจุบัน และที่ไม่ปรากฏการจัดพิธีกรรมขอฝน กลายเป็นตำนาน มีหลากหลายกิจกรรม ที่เป็นที่รู้จักของคนไทย เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟพญาพญาเถน ประเพณีแห่นางแมว เป็นต้น

ปรีชา พิณทอง และ อร่ามจิต ชิตช่วง, (2537 : 37-41) กล่าวถึงประเพณีบุญบั้งไฟว่า ประเพณีบุญบั้งไฟกำเนิดจากไหนนั้น ยังไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน แต่ก็ยังปรากฏประเพณีนี้ในภาคเหนือ (เรียกว่า ประเพณีจิบ้องไฟ) ส่วนหลักฐานเอกสารในภาคอีสาน ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่อง ผาแดง-นางไอ่ ซึ่งมีตำนานเล่าถึงเมืองรัตนนครของท้าวพญาขอมเกิดแล้งหนัก ท่านจึงปาวประกาศให้เมืองต่าง ๆ ทำบั้งไฟมาแข่งกัน ของใครขึ้นสูงสุดจะเป็นผู้ชนะได้อภิเษกสมรสกับ “นางไอ่” ผู้เป็นพระราชธิดา ผลการแข่งขันจุดบั้งไฟปรากฏว่าท้าวผาแดงเป็นผู้ชนะเลิศ เมื่อพญาขอมสิ้นพระชนม์ ท้าวผาแดงได้ครองเมืองสืบต่อมาด้วยความสงบสุขร่มเย็น กล่าวถึงท้าวภาคินบุตร

พญานาค เคยเป็นคู่ครองของนางไฉ่ในชาติปางก่อน ยังมีอาวรณ์ถึงนางจึงได้แปลงกายเป็นกระรอกเผือกมาให้นางไฉ่เห็น เมื่อนางไฉ่เห็นก็อยากได้กระรอกนั้น นางได้ส่งบริวารให้ช่วยกันจับ บังเอิญบริวารยิงธนูถูกกระรอกเผือกถึงแก่ความตาย ก่อนตายท้าวภาติได้อธิษฐานให้ร่างกายของตนใหญ่โต แม้มันจะเชือดเพื่อกินมากมายอย่างไรก็อย่าได้หมด ใครที่กินเนื้อตนจงถึงแก่ชีวิตพร้อมกันทั้งแผ่นดินถล่ม เมืองซีตานครถึงแก่จมหายไป กลายเป็นหนองหาน ท้าวผาแดงและนางไฉ่พยายามจู่โจมหนีแต่ไม่รอด ได้เสียชีวิตในคราวนี้ด้วย จากผลแห่งกรรมดีที่สร้างไว้ ท้าวผาแดงได้ไปจุติเป็นเทพเจ้าชื่อว่าพญาแถน ดังนั้น การทำบุญบั้งไฟก็เพื่อเป็นการบูชาพญาแถน

ประเพณีแห่นางแมว เป็นพิธีอ้อนวอนขอฝนอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งจะจัดให้มีประเพณีนี้ในขณะที่เกิด ความแห้งแล้ง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล สาเหตุที่ฝนไม่ตก ท่านผู้รู้กล่าวไว้ว่า น้ำฝนนั้นเป็นน้ำของเทวดา ดังมีศัพท์ภาษาบาลีว่า “เทโว” ซึ่งแปลว่า “น้ำฝน” เป็นเอกลักษณ์ของความดี ความบริสุทธิ์ สิ่งแวดล้อมเป็นพิษมาก ๆ ควัน และละอองเขม่าไอน้ำมัน ห่อหุ้มโลกทำให้เป็นภัยแก่มนุษย์ ผู้ที่จะล้างอากาศได้ต้องทำให้ละอองพิษพวกนั้นตกลงดิน ทำให้อากาศสะอาดคือ “เทโว” หรือ “ฝน” นั่นเอง ดังจะเห็นได้จากเมื่อฝนหยุดตกใหม่ ๆ อากาศจะสดชื่น ระวังไปด้วยเสียงของกบเจี๊ยบ

ความเชื่อการแห่นางแมว เชื่อว่า เหตุที่ฝนไม่ตกมีเหตุผลหลายประการ เช่น เกิดจากดินฟ้าอากาศเปลี่ยนแปลง, ประชาชนชาวเมืองหย่อนในศีลธรรม, เจ้าเมืองหรือเจ้าแผ่นดิน ไม่ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม เป็นต้น ดังนั้น ถ้ามุขนัยอยากให้เทวะคือน้ำฝนที่ดี มุขนัยก็ควรตั้งอยู่ในศีลในธรรม เพราะคนที่มีศีลมีธรรมท่านจึงเรียกว่า “เทวะ” เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ เทวะคือน้ำฝน กับเทวะคือคนผู้มีคุณธรรม ย่อมจะมาหากันเพราะเป็นเหล่ากอแห่งเทวะด้วยกัน เหมือนพระยอมไปพักกับพระ เป็นต้น เหตุนี้ชาวบ้านจึงต้องทำพิธีอ้อนวอนขอฝน และการที่ต้องใช้แมวเป็นตัวแทนประกอบสำคัญในการขอฝน เพราะเชื่อว่าแมวเป็นสัตว์ที่มีอำนาจลึกลับศักดิ์สิทธิ์ สามารถเรียกฝนให้ตกลงมาได้และแมวเป็นสัตว์ที่เกลียดฝน ถ้าฝนตกครั้งใดแมวจะร้องทันที ชาวอีสานจึงถือเอาเคล็ดที่แมвр้องในเวลาฝนตกว่า จะเป็นเหตุให้ฝนตกจริง ๆ ชาวบ้านจึงร่วมมือกันสาธน์น้ำและทำให้แมвр้องมากที่สุดจึงจะเป็นผลดี และชาวอีสานเชื่อว่าหลังจากทำพิธีแห่นางแมวแล้วฝนจะตกลงมาตามคำอ้อนวอนและตามคำขู่ของนางแมว

ชาวไทยโดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรที่จำเป็นต้องใช้น้ำในกิจกรรม จะต้องนำนางแมว (แมวตัวเมีย) โดยคัดเลือกแมวไทยพันธุ์สีวาด ตัวที่มีรูปร่างปราดเปรียว สวยงามตั้งแต่ 1-3 ตัว นำนางแมวมาใส่กระบุงหรือตะกร้าหรือเข่งก็ได้ สาเหตุที่ต้องเลือกแมวพันธุ์นี้เพราะเชื่อว่า สีขนแมวเป็นสีเดียวกับเมฆ จะทำให้เกิดฝนตกได้ แต่บางแห่งก็ใช้แมวดำ

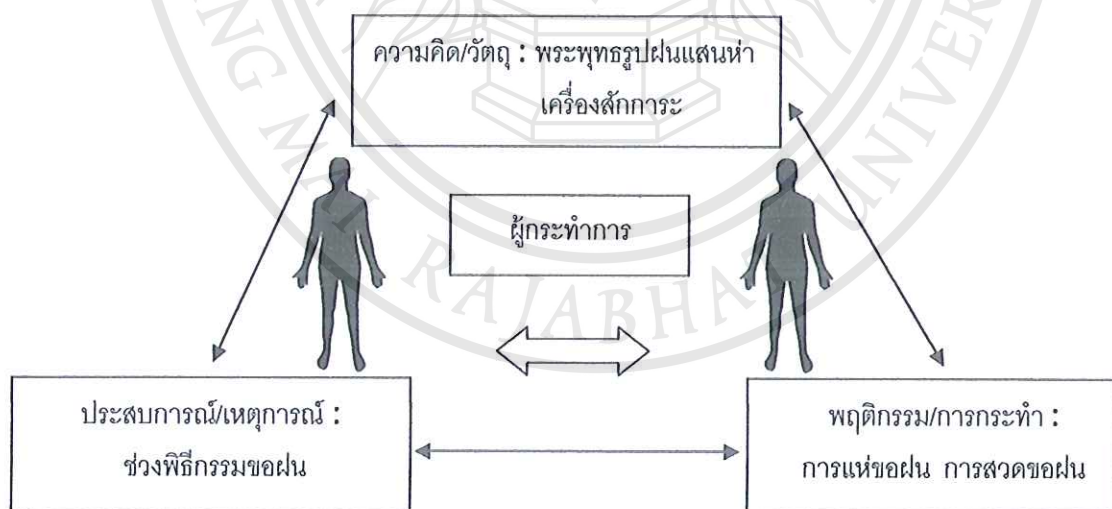
ก่อนที่จะนำนางแมวเข้ากระบุง คนที่เป็นผู้อาวุโสที่สุด จะพูดกับนางแมวว่า "นางแมวเอ๋ย ...ขอฟ้าขอฝน ให้ตกลงมาด้วยนะ" พอหย่อนนางแมวลงกระบุงแล้ว ก็ยกกระบุงนั้นสอดคาน หามหัวท้าย จะปิดหรือเปิดฝากระบุงก็ได้ แต่ถ้าปิดต้องให้นางแมว โคนน้ำกระเซ็นใส่ตอนที่สาคน้ำ ด้วยจะถูกต้องตามหลักประเพณี

ผู้หญิง (บางที่ใช้ผู้ชายแต่งกายเป็นหญิง) ที่เข้าร่วมในพิธีแห่ จะมัดหน้าขาว ทัดดอกไม้สดดอกโต ๆ ขบวนแห่จะร้องรำทำเพลงที่สนุกสนานเฮฮา เมื่อขบวนแห่ถึงบ้านไหน แต่ละบ้านจะต้องออกมาต้อนรับอย่างเต็มที่ เพราะเกรงว่าแมวจะโกรธ และจะบันดาลไม่ให้ฝนตกลงมา และมีความเชื่อว่า ถ้าแห่นางแมวแล้วฝนจะตกภายใน 3 วันหรือ 7 วัน (ไตรรงค์ ปิมปา, ม.ป.ป. : <http://202.129.59.73/nana/legend/cat/cat.htm>)

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสัญลักษณ์และความหมาย

ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์

จอร์จ เฮร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead, อ้างถึงใน สุภาภรณ์ จันทวานิช, 2552 : 112) มีแนวคิดต่อยอดจากแนวคิดทางจิตวิทยาเชิงพฤติกรรม กล่าวถึงสัญลักษณ์ที่มีบทบาทในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของบุคคล โดยเน้นทางด้านความคิดและจิตใจ ระบบสัญลักษณ์ คือ วัตถุ เหตุการณ์ และการกระทำ ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อใช้ร่วมกันในสังคมเดียวกัน ทำให้คนในสังคมนั้นได้รับบทบาทของตนเองและตอบสนองปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคมได้ด้วยการยอมรับและเข้าร่วมในกฎ กติกาของสังคม ซึ่งอาจอธิบายปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ดังนี้

แผนผังที่ 2.1 : การปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ในพิธีกรรมการขอฝน

ที่มา : ดัดแปลงจากแนวคิด จอร์จ เฮร์เบิร์ต มีด

จากแผนผัง อธิบายได้ว่ามนุษย์คนหนึ่งจะปฏิสัมพันธ์กับอีกคนหนึ่ง ต้องอาศัย สัญลักษณ์ทั้งสาม คือ วัตถุ เหตุการณ์ และการกระทำ และต้องอยู่ในสังคมเดียวกันที่สามารถยอมรับและเข้าใจในสัญลักษณ์ทั้งสาม จึงจะรู้บทบาทที่ตนต้องปฏิบัติระหว่างตนเองกับผู้อื่นและบทบาทในช่วงพิธีกรรมขอฝนอย่างเหมาะสม จนก่อเป็นกระบวนการทางสังคมคือพิธีกรรมขอฝนในทุก ๆ ปี

เห็นได้ว่า สัญลักษณ์ ผู้กระทำการและสังคมเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ และสัญลักษณ์เป็นสิ่งที่กำหนดบทบาทของคนในสังคม

นอกจากนี้ จอร์จ เฮร์เบิร์ต สпенเซอร์ มีความสำคัญเกี่ยวกับตัวคนที่ได้รับอิทธิพลจากบทบาทของผู้อื่นในสังคม โดยรับเอาความคิดของคนอื่นมากำหนดในการแสดงออกทางพฤติกรรมของตนเอง เช่นเดียวกับในช่วงพิธีกรรมขอฝน คนในสังคมที่เป็นเกษตรกรรมได้รับผลกระทบจากฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล การระดมความคิดเพื่อหาที่พึ่งคือนำพระพุทธรูปมาแห่เพื่อบันดาลฝนเป็นหนทางออกที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เชื่อ มีอิทธิพลให้ทุกคนทำตาม และร่วมกันจัดพิธีกรรมขอฝนขึ้น แสดงให้เห็นว่าการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมีผลต่อบทบาทและการแสดงออกของตัวคนหรือบุคคลในสังคมเดียวกัน

ในการศึกษานี้มุ่งเน้นศึกษาการปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ 3 ประเภท คือ วัตถุ เหตุการณ์ และการกระทำ

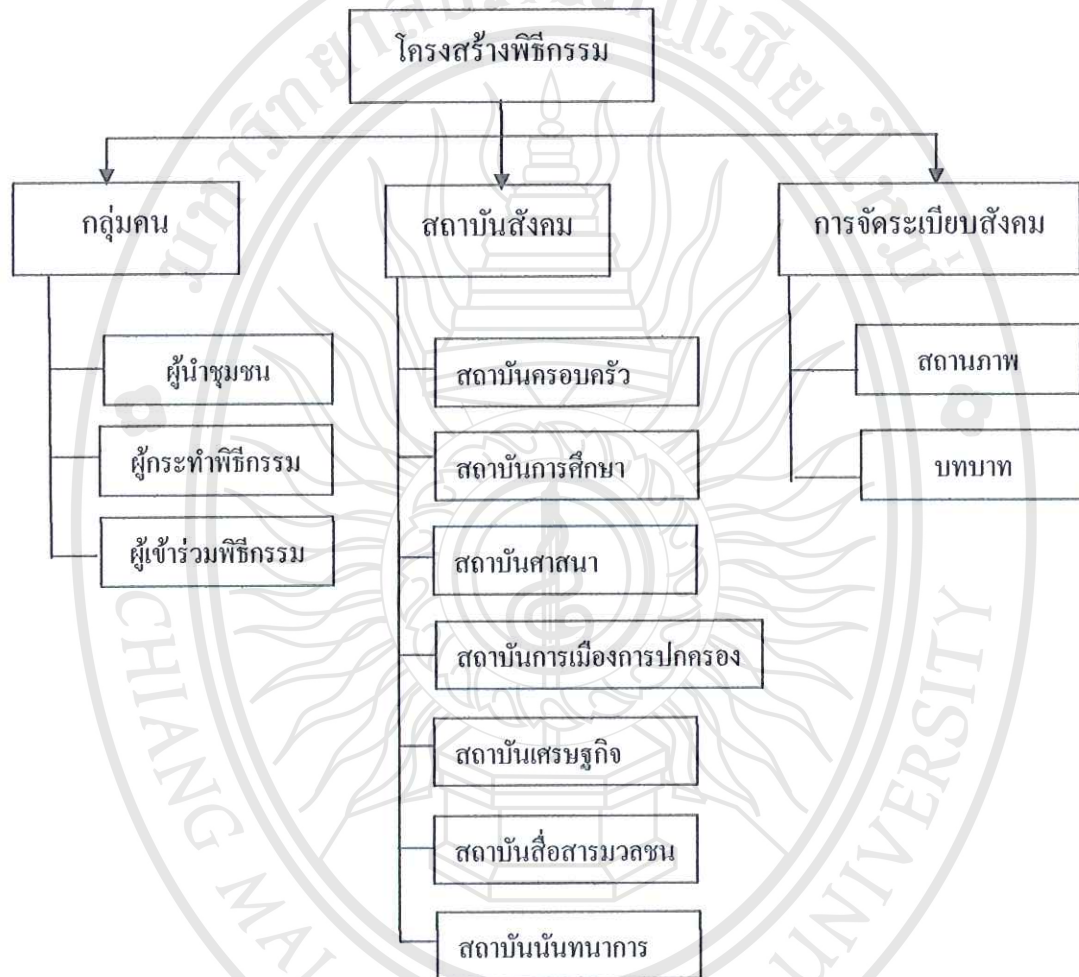
แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ (Structure-Functional)

ทฤษฎีโครงสร้างและบทบาทหน้าที่

ในแนวคิดนี้ เฮร์เบิร์ต สпенเซอร์ (Herbert Spencer, อ้างถึงใน นฤจร อธิธิจิระจรัส 2535 : 14-18) ได้นำแนวความคิดทางด้านชีววิทยามาใช้ กล่าวว่า โครงสร้างของสังคมเหมือนร่างกายที่ประกอบไปด้วยเซลล์ต่าง ๆ และหน้าที่ของสังคมคือ การทำหน้าที่ของอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย โดยมนุษย์จะปรับตัวเข้าสู่สภาพแวดล้อม โดยโครงสร้างหน้าที่จะเป็นโครงสร้างถาวรที่เกิดจากความสัมพันธ์ของพฤติกรรมของคนในสังคม เช่น คนที่อยู่รวมกันในครอบครัวมีความร่วมมือกันระวังกนในครอบครัวและสังคมที่อยู่รอบ ๆ และหน้าที่ทางสังคมเป็นส่วนเชื่อมโยงโครงสร้างของสังคมแต่ละส่วน อาทิ โครงสร้างในครอบครัว โครงสร้างของชุมชน โครงสร้างสถาบัน เชื่อมเข้าด้วยกันหรือทำงานร่วมกัน สอดคล้องกับแนวคิดทางสังคมพลวัตที่กล่าวถึง สังคมมีวิวัฒนาการและเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามกฎของนักชีววิทยา ชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin) ที่ว่า

สัตว์ที่แข็งแรงที่สุดเท่านั้นที่จะอยู่รอด (Survival of the fittest) สังคมจึงต้องมีการปรับ โครงสร้าง ให้สู่สภาวะดุลยภาพ เหมาะกับสภาพแวดล้อม เพื่อดำรงความอยู่รอดของสังคม

ดังนั้น โครงสร้างของสังคมในพิธีกรรมหนึ่ง ๆ จะประกอบไปด้วย 3 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ กลุ่มคน สถาบันทางสังคมและการจัดระเบียบทางสังคม ดังแผนผังต่อไปนี้

แผนผังที่ 2.2 : โครงสร้างพิธีกรรม

ที่มา : คัดแปลงจากแนวคิดของ เฮอร์เบิร์ต สเปนเซอร์

จากแผนผังที่ 2.2 อธิบายได้ว่าโครงสร้างพิธีกรรมเป็นการจัดส่วนต่าง ๆ ภายในสังคม ที่มีพิธีกรรมเดียวกันให้เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ เชื่อมโยงไปยังการจัดระเบียบทางสังคมระหว่าง บุคคลหรือระหว่างกลุ่ม ทำให้กลุ่มคนที่อยู่ในสังคมเดียวกันดำเนินชีวิตไปตามกรอบเดียวกัน และ

สถาบันทางสังคมเกิดจากความเห็นตรงกันของคนในสังคมว่า มีความจำเป็นต่อวิถีชีวิตของตนและสมาชิกภายในกลุ่ม เพื่อให้สถาบันทางสังคมได้แก้ไขปัญหาพื้นฐานและเป็นหลักการในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของสมาชิกภายในสังคม โดยองค์ประกอบหลักของสถาบัน มีหน้าที่ของสถาบันที่ชัดเจน มีแบบแผนพฤติกรรม มีศูนย์กลางในการดำเนินการ เช่น สถาบันทางครอบครัวเกิดมาจากความต้องการทางร่างกายและจิตใจของสมาชิกภายในครอบครัว มีหน้าที่ในการสร้างสมาชิกใหม่และอบรมสมาชิกทั้งกลุ่มสังคมที่มีครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย อีกทั้งยังมีบ้านเป็นศูนย์กลางในการดำเนินการ เป็นต้น

การจัดระเบียบทางสังคมนั้น จะเกี่ยวกับการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันหรือมีความสัมพันธ์ซึ่งกันระหว่างคนตั้งแต่สองคนขึ้นไป หรือระหว่างกลุ่มตั้งแต่สองกลุ่มขึ้นไป ซึ่งการจัดระเบียบทางสังคมจะเป็นตัวแสดงถึงระดับความสัมพันธ์ตั้งแต่ความสัมพันธ์ระดับบุคคล ความสัมพันธ์ระดับกลุ่มและความสัมพันธ์ทั้งสังคมเป็นต้น การจัดระเบียบทางสังคมก่อให้เกิดรูปแบบพฤติกรรม อันได้แก่ การรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม การประนีประนอม การร่วมมือ ความเป็นเครือญาติ และการประสานงานกันอย่างมีเหตุและมีผล จนเป็นที่ยอมรับจากสมาชิกภายในกลุ่มและกระทำสืบทอดกันมาจนกลายเป็นวิถีประเพณีหรือจารีตประเพณี

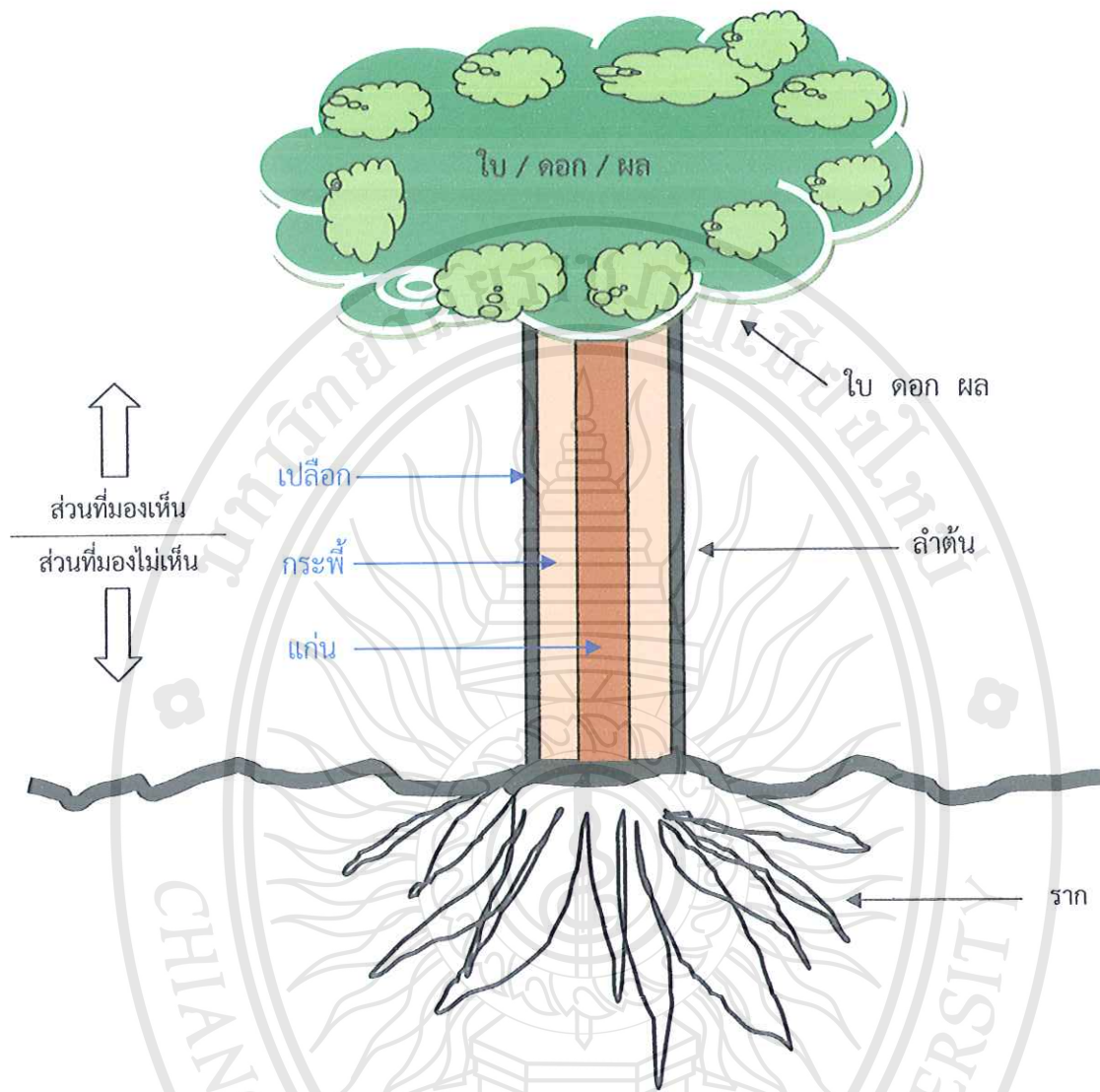
เมื่อมีโครงสร้างของสังคมในพิธีกรรมก็จะเกิดบทบาทหน้าที่ตามมา เพื่อสร้างแบบแผนในการปฏิบัติในพิธีกรรม

ในการศึกษานี้มุ่งเน้นศึกษาโครงสร้างหน้าที่นิยม 3 กลุ่มคือ ผู้นำชุมชน ผู้กระทำพิธีกรรมขอฝน และผู้เข้าร่วมพิธีกรรมขอฝน ที่มีการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมการขอฝน ตามยุคสมัย ตามพลวัตของสังคม

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับคุณค่า

ทฤษฎีต้นไม้แห่งคุณค่า

ที่มาของแนวคิดนี้ กาญจนา แก้วเทพ และคนอื่น ๆ (2553 : 208-209) ได้ปรับปรุงยุคค้ขึ้นจากคำอธิบายของนักวิชาการสายมานุษยวิทยาเชิงโครงสร้าง ชาวฝรั่งเศส ที่ชื่อ โคล็ด เลวี สเตราส์ (Claude Levi-Strauss) ที่กล่าวว่า วัฒนธรรม (และพิธีกรรม) นั้น เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มองเห็นได้ทั้งสองส่วน คือ มองในแนวดิ่ง (vertical) และมองในแนวนอน (horizontal) ดังแสดงในแผนผังที่ 3

แผนผังที่ 2.3 ต้นไม้แห่งคุณค่า

จากการมองในแนวดิ่ง เราจะเห็นภาพต้นไม้เป็นสองส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่มองเห็น (visible part) อันได้แก่ ใบ ดอก ผล (ที่เปรียบเหมือนองค์ประกอบต่าง ๆ ของการจัดพิธีกรรม) กับลำต้น (หรือชุดความรู้ที่เกี่ยวข้องและหล่อเลี้ยงรักษาพิธีกรรมต่าง ๆ เอาไว้) และอีกส่วนหนึ่งก็คือ ส่วนที่มองไม่เห็น แต่มีความสำคัญยิ่ง ซึ่งก็คือราก (หรือคุณค่าความหมายหลักของพิธีกรรม)

เมื่อมองในแนวนอน จะแบ่งชั้นของลำต้นออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นเก้าน (วงในสุด) กระพี้ (วงเชื่อมต่อ) และเปลือก (วงนอกสุด) การปรับประยุกต์พิธีกรรมที่เมื่อเทียบกับต้นไม้ ซึ่งปรับเปลี่ยนตัวตามสภาพความเป็นจริง องค์ประกอบส่วนที่เป็นเปลือกคือด้านที่ปรับเปลี่ยนอยู่

ตลอดเวลา ส่วนกระพี้ปรับเปลี่ยนได้บ้างตามแต่โอกาส ในขณะที่แก่นคือด้านที่ต้องรักษาเอาไว้
เจ้าของพิธีกรรมต้องยึดหลัก “เปลี่ยนเปลือก ปรับกระพี้ รักษาแก่น”

ในการศึกษานี้มุ่งเน้นศึกษาด้านไม้แห่งคุณค่า โดยเฉพาะส่วนที่มองไม่เห็น
(invisible part) ส่วนที่เป็นราก (คุณค่าหรือความหมาย) ของต้นไม้แห่งคุณค่า อันเกิดมาจากขั้นตอน
ที่กระทำในพิธีกรรมการขอฝนในเขตภาคเหนือตอนบนของไทย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ดังนี้

อาทอง โจชัว (AKONG'A Joshua, 1987) ศึกษาเกี่ยวกับพิธีขอฝน เพื่อให้ฝนตกต้อง
ตามฤดูกาล ซึ่งเป็นประเพณีที่สำคัญทางศาสนาในประเทศจีน ตั้งแต่ยุคโบราณจนถึงยุคกลาง จาก
การค้นคว้าจากหลากหลายแหล่ง ค้นพบว่า ประเพณีขอฝนที่ทำ โดยมีฮ่องเต้ จักรพรรดิ พระ และ
นักประกอบพิธีทางศาสนา ได้พัฒนามาอย่างมากจากยุคโบราณ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงความเชื่อ
ทางศาสนาจากยุคโบราณและยุคกลาง ประเพณีการขอฝนยังคงอยู่อย่างหนาแน่น แม้วิธีการ
แสดงออกมีการปรับเปลี่ยนไปของผู้สืบทอดในรุ่นหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้นับถือศาสนา
พุทธและลัทธิเต๋า การวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของพิธีขอฝนในแต่ละช่วงเวลาของแต่ละ
กลุ่มผู้นับถือศาสนาและบริบทสังคม ชุมชนที่แตกต่างกัน ในพิธีขอฝนใช้รูปแบบและวิธีการต่าง ๆ
เพื่อคงพลังทางธรรมชาติหรือพลังเหนือธรรมชาติ เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น

แอนดิว ฮารูน่า (Andrew Haruna, 1982) ได้ศึกษาเกษตรกรรมเผ่า GURUNTUM และ
BUBBURE ในประเทศไนจีเรีย เพื่อหาฝนเป็นหลัก ฝนคือสัญลักษณ์ของความสมบูรณ์ที่พระเจ้า
ประทานให้ ทุกครั้งที่ฝนตกผู้คนมีความสุข สดชื่น (ถ้าฝนนั้นไม่ทำลายพืชผลหรือทำให้เกิดปัญหา
น้ำท่วม)

การวิจัยนี้ อธิบายถึงพิธีที่สำคัญในการขอฝนของชนเผ่า GURUNTUM และ
BUBBURE ในตำบล Alkaleri จังหวัด Bauchi ประเทศไนจีเรีย ทั้งสองเผ่ามีประเพณีปฏิบัติ
คล้ายคลึงกับชนเผ่าที่อยู่ติดกับจังหวัด Middle Eastern/Biblical ประเด็นคำถามที่น่าสนใจคือ
ประเพณีของชนเผ่าในพื้นที่ Middle Eastern/Biblical เข้ามาสู่ชนเผ่า GURUNTUM และ
BUBBURE ได้อย่างไร หรือชนเผ่าทั้งสองมีรากเหง้ามาจากแผ่นดินทางทิศตะวันออกของประเทศ
และเป็นชนเผ่าที่ได้หายสาบสูญไป คือ เผ่า JUDAH

กล่าวโดยสรุปคือ ในการจะหาคำตอบให้กับคำถามนี้ได้เหมาะสม จำเป็นต้อง
ใช้นักวิจัยจากหลายแขนง ได้แก่ นักภูมิศาสตร์ นักมานุษยวิทยา นักภาษาศาสตร์ นักประวัติศาสตร์

รัตนา อูจ อูม (2548) ศึกษาเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การทำนาของเกษตรกรในจังหวัด พระตะบอง พระราชอาณาจักรกัมพูชา โดยเน้นการศึกษาข้อมูลในเชิงประจักษ์ที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพทำนาของเกษตรกร สัมภาษณ์เกษตรกรในตำบลโศดากี อำเภอทะมอโกล และ ตำบลกำปงเปรียง อำเภอสังแก จังหวัดพระตะบอง ใช้เกษตรกรทำนาในตำบลโศดากี และตำบลกำปงเปรียง รวม 60 คน จำนวน 2 คน และพนักงานเกษตรจังหวัด 2 คน เป็นกลุ่มตัวอย่าง พบว่า

1. สภาพทั่วไปของตำบลโศดากีและตำบลกำปงเปรียง จังหวัดพระตะบอง มีวิถีชีวิตของเกษตรกรที่ประกอบอาชีพทำนามีขนบธรรมเนียมประเพณีเหมือนกัน เพราะมีความเชื่อดั้งเดิมจากความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ อันเป็นความเชื่อของกลุ่มชนเขตนอกเฉียงใต้ที่อาศัย “น้ำ” เป็นแรงขับเคลื่อนการทำมาหากิน คือการปลูกข้าว

2. เศรษฐกิจการทำนาของเกษตรกรในตำบลโศดากี อำเภอทะมอโกล และตำบลกำปงเปรียง อำเภอสังแก จังหวัดพระตะบอง มีพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่อง “ผี” ของการทำนา ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 ช่วง คือ 1) พิธีกรรมก่อนการทำนา เกษตรกรจะทำพิธีขอขมาแม่พระธรณี หรือมีการแห่นางแมว และเข้าน้กตา (เข้าทรง) เพื่อขอฝน 2) พิธีกรรมช่วงการเพาะปลูก มีการใช้เครื่องรางของขลัง มีการร่ายเวทมนตร์คาถาให้เทพารักษ์ปกป้องคุ้มครองโดยถวายของหวานและขนมต่าง ๆ ไว้ปลายนา และ 3) พิธีกรรมช่วงเก็บเกี่ยวและหลังการเก็บเกี่ยว มีการทำบุญลานข้าวเพื่อเอาข้าวขึ้นยุ้งฉาง แต่ในยุคปัจจุบันเศรษฐกิจวัฒนธรรมดังกล่าวมีบางส่วนได้เริ่มเสื่อมสลาย และมีลัทธิทุนนิยมเข้ามาแทนที่

3. วัฒนธรรมการทำนาของเกษตรกรตำบลโศดากี อำเภอทะมอโกล และตำบลกำปงเปรียง อำเภอสังแก จังหวัดพระตะบอง มีรูปแบบวัฒนธรรมดั้งเดิมที่เหมือนกัน กล่าวคือ การทำนาจะเริ่มจากการเตรียมดิน ไถพรวน การหว่าน ไปจนกระทั่งการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว ในอดีตการผลิตข้าวมักนิยมการทำนาคมากกว่าการทำนาหว่าน ผลผลิตข้าวที่ได้ใช้เฉพาะการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น แต่ในปัจจุบันพบว่าเกษตรกรมักนิยมการทำนาหว่านมากกว่าการทำนาค เพราะการปักดำมีหลายขั้นตอนและเสียเวลามาก ผลผลิตที่ได้มีทั้งเก็บไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนและมีการจำหน่ายเพื่อนำเงินที่ได้มาจุนเจือครอบครัว

ประสิทธิ์ บัวงาม (2538) ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับเกษตรกรรมของชาวบ้านตำบลเกาะนางคำ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง โดยศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ประมง และป่าไม้ ด้วยวิธีการสังเกต สัมภาษณ์ พร้อมทั้งถ่ายภาพประกอบข้อมูลบางตอน จากการศึกษาพบว่า ความเชื่อเกี่ยวกับการเพาะปลูก ปรากฏว่า ชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ เช่น แม่โพสพ เทวดา พระภูมิเจ้าที่ ผีฟ้า เป็นต้น ความเชื่อเกี่ยวโหราศาสตร์ เช่น การดูฤกษ์ยาม การทำนายฝัน เป็นต้น ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น การเคาะต้นไม้ช่วยจันทร์

การดูทิศฟ้าร้อง เป็นต้น ความเชื่อเกี่ยวกับการถือเคล็ด เช่น ห้ามแก้ความฝันขณะกินข้าว ห้ามกินข้าวเหลือติดหม้อติดจาน การเก็บข้าวในนาจะต้องเก็บให้หมดทั้งแปลง เป็นต้น

ทวี ประทีปแสง (2542) ศึกษาประเพณีความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมของชาวเขาเผ่าละว้า บ้านเตี้ยกลาง ในอุทยานแห่งชาติดอยภูคา ตำบลภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน เกี่ยวกับการประกอบอาชีพการเกษตร เพื่อศึกษาถึงระบบความเชื่อ และรูปแบบของพิธีกรรมในการผลิต ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม การบันทึกภาพที่เกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมด้านการเกษตร พบว่า ประชากรในหมู่บ้านเตี้ยกลาง จำนวน 90 ครัวเรือน มีประชากรชาย 216 คน หญิง 237 คน ทั้งหมู่บ้านประกอบอาชีพการเกษตรด้วยวิธีการทำไร่หมุนเวียน ระยะเวลาที่ทิ้งไร่หมุนเวียนแล้วกลับมาปลูกใหม่อีกครั้งหนึ่ง ใช้เวลา 3-5 ปี (แต่เดิม 5-7 ปี) ชาวละว้ามีความเชื่อและนับถือผี ในทุกขั้นตอนการประกอบอาชีพการเกษตร ชาวละว้ามี การประกอบพิธีบวงสรวงผี เพราะเชื่อว่าผีมีจริง และเผ่าปกป้องคุ้มครอง ดูแลรักษา ช่วยให้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ตลอดฤดูกาลผลิต

ชนิษฐา ศรีคำมี (2549) ศึกษาวิถีเกษตรกรรมชุมชนนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย โดยมีประชากรกลุ่มตัวอย่าง 4 กลุ่ม คือ เกษตรกร ผู้นำชุมชน ผู้นำทางศาสนาหรือพิธีกรรม และบุคลากรองค์กรภาครัฐและเอกชน ใช้การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง จากการสังเกต จดบันทึก พบว่า วิถีเกษตรกรรมชุมชนนาอ้อ ใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิม ผสมผสานกับประสบการณ์และบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ประยุกต์เข้ากับแนวคิดใหม่ ความรู้ใหม่ที่ค้นพบมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ใช้พิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวิถีเกษตรกรรม อาทิ ความเชื่อเรื่องขวัญ ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเกี่ยวกับการทำนายฟ้าฝน ในการสร้างขวัญกำลังใจและเพื่อหวังความสมบูรณ์ของผลผลิต มีพื้นฐานอยู่บนวิถีวัฒนธรรมและความร่วมมือร่วมใจตามแนวคิดทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง มีการช่วยเหลือตนเองและพึ่งตนเอง นอกจากนั้นยังใช้ความเชื่อในประเพณีฮีต 12 เป็นแนวคำสอนให้คนในชุมชน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีชีวิตร่วมกัน อันเป็นรากฐานวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็ง

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนี้ แสดงให้เห็นว่า สังคมแห่งเกษตรกรรม ไม่ว่าจะอยู่ในภาคใดของประเทศไทย หรือแม้กระทั่งอยู่ต่างประเทศ เกษตรกรก็ยังคงมีความผูกพันและพึ่งพาธรรมชาติ ทำให้เกษตรกรมีสำนึกร่วมในการแสดงพฤติกรรมที่อ่อนน้อมต่อธรรมชาติ เพื่อให้เทพเจ้า ผี หรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติ ช่วยคลอบคลอให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล พฤติกรรมที่แสดงถึงความอ่อนน้อมต่อธรรมชาติของเกษตรกร แสดงออกโดยการกระทำพิธีกรรมการขอฝน ทำให้เกิดแบบแผนทางวัฒนธรรมหรือประเพณีที่คล้ายคลึงกัน เช่น การทำนาในประเทศไทยกับการทำนาในประเทศกัมพูชา ก็จะมีพิธีกรรมการบวงสรวงเทพารักษ์ พระภูมิเจ้าที่ ผี

เหมือนกัน หรือในปีใดเกิดฝนแล้งก็จะมี การแห่นางแมวขอฝนเช่นเดียวกันทั้งในประเทศไทยและ ประเทศกัมพูชา เพราะมีลักษณะความเชื่อคล้ายคลึงกัน สาเหตุหนึ่งก็เพราะประชาชนมีการนับถือ ศาสนาพุทธ นับถือศาสนาพราหมณ์ และนับถือผี นั่นเอง

